

ISTROROMÂNII ÎN GEOLINGVISTICA ITALIANĂ

FEDERICA CUGNO

În lingvistica italiană prima referire la istroromâni aparține lingvistului Bernardino Biondelli, care consacră acestei populații paragraful *Colonie Valacche* din studiul intitulat *Prospetto Topografico-statistico delle Colonie Straniere d'Italia*, publicat în 1856, în volumul *Studii lingvistici*. Totuși, în cele câteva pagini consacrate vlahilor (p. 57–59), ajunși în Istria, în opinia autorului, sub presiunea turcilor, alături de trei sute douăzeci de ciobani din satul Cepich (situat în Val d'Arsa, în districtul Bellaj), al căror grai este considerat de către Biondelli asemănător cu cel din Timișoara, sunt menționați în mod greșit și locuitorii din Dignano, din Valle și din Rovigno, care sunt în realitate istrioiți, precum și locuitorii din Veglia, vorbitori de dalmată. Asemenea confuzii vor fi corectate mai târziu de dialectologul Isaia Graziadio Ascoli, care analizând studiul lui Biondelli, nu se mulțumește doar să citeze corect cele două grupuri principale de vorbitori istroromâni (adică cei din nordul Munților Maggiore) concentrați în localitatea Jeian și cei meridionali din Val d'Arsa, ci se oprește și asupra trăsăturilor lingvistice reprezentative pentru ultimul grup de vorbitori menționați, în ideea de a înlătura cunoștințele precare pe care lingviștii din acea perioadă le aveau despre “acest important dialect romanice din Istria” (Ascoli, 1861–1877: 52). Analiza lui Ascoli se bazează pe materialele lingvistice culese direct, așa cum scrie cercetătorul, „la 25 și 27 august, anul acesta [1860], din gura reverendului Antonio Michetich, preot din Matterada de lângă Umago, originar din Berdo, pentru care româna din Valdarsa era aproape limba lui maternă și care ignora cu desăvârșire celelalte graiuri vlahice” (Ascoli, 1861–1877:52). Pornind de la acest tip de material, el se oprește mai întâi asupra trăsăturilor comune dintre istroromână și dacoromână (cum sunt, de exemplu, articolul postpus și rezultatul *pt* al evoluției grupului consonantic latinesc CT), cu scopul de a confirma ipoteza originii comune a celor două dialecte și a îndepărtării istroromânei de dacoromână, ca urmare a migrațiilor către Istria, migrații care s-au desfășurat în mai multe etape, pe măsură ce turcii au avansat în interiorul Peninsulei Balcanice. Autorul prezintă apoi succint pronumele personale, demonstrative, relative și nehotărâte, formele adjectivului posesiv, timpurile și modurile verbale, precum și anumite trăsături fonetice, printre care rotacismul specific dialectului, care privește modul în care a evoluat nazala latină în poziție intervocalică, fenomen întâlnit în cazul formei *ciaptiru* din latinescul PECTEN ‘pieptăn’.

FD, XXXVII, București, 2018, p. 57–68

Preocupările pentru domeniul de cercetare al cărui obiect de studiu îl reprezintă dialectul istroromân încep însă să se dezvolte și în mediul științific italian, în mod special, odată cu Matteo Bartoli, distins romanist și dialectolog, cunoscut ca promotor al *Atlasului lingvistic italian* (ALI 1995–). De altfel, după cum se știe, Bartoli era istrian prin naștere (s-a născut în Albona, în 1873) și datorită acestui fapt era conștient de complexitatea lingvistică a regiunii sale, și cunoștea în profunzime și unele dintre numeroasele dialecte vorbite în această zonă. Interesul său pentru dialectul istroromân l-a determinat în primul rând să pregătească în colaborare cu Pușcariu lucrarea intitulată *Studii istroromâne* și mai ales așa numitele *Liste* ale lui Bartoli, din al treilea volum al *Lucrării*, precedate de cuvintele elogioase ale lui Pușcariu: „Partea cea mai importantă din acest volum rămân «Listele» lui Bartoli, care ne dau o imagine amplă asupra răspândirii celor mai multe cuvinte vechi în satele cu graiu românesc din Istria. Chiar și «notele» la textele publicate în volumul I al acestor Studii n-ar fi atât de bogate fără contribuțiile prețioase ale învățatului lingvist italian, care și-a luat și sarcina să revadă corecturile acestui volum, propunându-mi unele modificări și completări importante. [...] Bogat material cules în repetatele sale anchete în sate istroromâne, prelucrat în parte, și cuprins în 25 de caiete, mi l-a pus Bartoli la dispoziție în anul 1920, spre a-l utiliza în aceste *Studii istroromâne*” (Pușcariu, 1929). După ce a fost elaborat proiectul *Atlasului lingvistic italian* (*Atlante Linguistico Italiano–ALI*)¹, care a demarat în 1925, includerea Istriei, (aflată în acea perioadă între granițele Italiei), în aria de cercetare a condus la extinderea anchetelor de teren și la nivelul a trei localități istroromâne: Jaiän (Seiane), Sușnievița (Valdarsa) și Bârdo (Briani). Una dintre inovațiile aduse de *Atlasul lingvistic italian* față de atlasul contemporan, *Atlasul Italiei și al Elveției Meridionale*, al lui Jaberg și Jud, constă în decizia programatică a principalilor săi promotori, Bartoli și friulanul Ugo Pellis, de a include printre punctele de anchetă și localitățile aloglote. Prin urmare, în Atlas sunt reprezentate, alături de graiurile istroromâne, unsprezece dintre cele douăsprezece minorități lingvistice protejate astăzi prin lege, în Italia. Cercetările de teren efectuate în localitățile istroromâne fac parte din prima serie de anchete, cea condusă de anchetatorul principal, Ugo Pellis între 1925 și 1942, urmată imediat de o serie de anchete realizate din 1953 până în 1965 de către alți șase anchetatori (Raffaele Giacomelli, Corrado Grassi, Giorgio Piccitto, Giovanni Tropea, Temistocle Franceschi, Michele Melillo), care au preluat sarcina cercetătorului friulan după moartea acestuia, în 1943. Caracterul științific al documentării lingvistice istroromâne a fost asigurat de faptul că sarcina anchetelor a revenit aceluiași anchetator, care, ca fost profesor de liceu în Capodistria, cunoștea, ca și Bartoli, foarte bine complexitatea lingvistică a ariei istriene. Prima localitate istroromână anchetată de el a fost Sușnievița-Valdarsa, în data de 14 iunie 1926. În ciuda obiceiului lui Pellis de a nota cu rigurozitate în agendă

¹ Despre istoria și principiile metodologice ale proiectului, vezi Cugno Massobrio 2010, p. 58–73.

întâmplările cele mai importante de peste zi, pierderea notițelor referitoare la anul 1926, nu ne permite să aflăm detalii legate de această primă călătorie a sa. Nu putem ști, așadar, dacă a rămas pentru mult timp în sat, unde, după cum rezultă din informațiile privitoare la locul anchetei, exista posibilitatea cazării într-unul dintre cele trei hanuri locale. În ceea ce privește căile de comunicare, cercetătorul menționează că, la vremea aceea, cea mai apropiată gară se afla la o distanță de șaisprezece kilometri; în sat existau o școală primară cu patru clase și o parohie, fără preot, care în acea perioadă depindea de dioceza din Trieste. În ceea ce privește denumirea „oficială, Valdarsa” Pellis (*Verballi delle Inchieste* 1995) observă că, deși era un toponim recent, creat în 1922, ca urmare a deciziei de a uni într-o singură comună satele Lettai, Gradigne, Grobenico, Briani, Villanova, Sucodru și Susgnevizza, aceasta era denumirea cea mai folosită. El amintește însă numele anterior al localității principale: Susgnevizza, variantă italianizată pentru Sușnievița. Situația economică a satului descrisă de cercetător este mizeră: este vorba despre o localitate săracă, situată la poalele munților Maggiore, unde casele care au de cele mai multe ori acoperișuri de paie nu sunt dotate cu apă, iar interiorul acestora este mobilat sărăcăcios. Multe case nu au hornuri, iar fumul iese printr-un orificiu dintr-un zid lateral. Unele familii dorm într-o singură cameră care este folosită și ca bucătărie. Una dintre principalele consecințe ale săraciei este migrația bărbaților în masă către localitățile mai mari din provincie sau către exterior. În timpul acestei prime anchete Pellis nu face fotografii, dar va avea posibilitatea să adune o documentare fotografică pe parcursul mai multor călătorii succesive, pe care le putem reconstitui prin intermediul agendelor și al datelor asociate cu fotografiile din arhiva fotografică a *Atlasului lingvistic italian*.

Pe 25 ianuarie 1932, în timpul deplasării sale de la Trieste la Laurana (Lovran, Opatija) pentru a realiza o anchetă în ultima localitate menționată, Pellis se oprește la Sușnievița-Valdarsa („Trieste-Laurana. Plecare în jurul orei 9. La Rozzo, fotografii. La 12 fără un sfert, la Valdarsa. Discuție cu podestà despre Ciribiri. La 15 și treizeci, la Laurana”), și notează în agendă etnonimul, *ciribiri* folosit de croați, alături de numele de *vlahi* sau *rumuni*, pentru a-i desemna pe istroromâni. Cu acest prilej face mai multe fotografii, care reprezintă exteriorul unor case, și care pun accentul pe acoperișurile de paie, precum și o grapă corelată cu întrebarea 3559 ‘grapă’ ‘erpice’ din chestionar și cu răspunsul [su^ub^uɔtka] ‘grapă’ (din croatul *zubatka*, un derivat de la *zub* ‘dinte’. O a doua serie de fotografii a fost făcută la începutul lui octombrie 1933, cu ocazia venirii neașteptate a lui Sever Pop, care primise sarcina de a realiza anchetele pentru *Atlasul lingvistic român*. Așa cum se poate citi în agendă lui Pellis, sâmbătă, pe 13 septembrie 1933, când era la Trieste, „dimineața, în timp ce pregătesc anchetele pentru Italia Centrale, vin soții Pop pentru anchetele românești din Istria. Voi rămâne cu ei până când pleacă. Mă pregătesc să plec și eu la Valdarsa”. A doua zi, la întâi octombrie, la ora 11 este la Sușnievița – Valdarsa pentru a pregăti ancheta și pentru a face fotografii. Și de data aceasta, anchetatorul pune accentul pe

documentarea care are ca punct de plecare aspectul caselor și mai ales acoperișurile de paie, dar și oamenii (cum arată fotografia cu „profesorul Pop stând de vorbă cu o româncă care curăță cartofi”, și alta în care este portretizat un grup de fete), un grajd (istr. [ˈhlivu]) și un scaun de piatră (istr. [ˈərpa]), o cruce (istr. [ˈkrizu]) și o casetă cu o icoană pe drum (istr. [ˈpiːlu]), unelte și căpițe (istr. [ˈkoope] ‘claie’²).

Pe 3 octombrie, spre deosebire de zilele precedente, în care cei doi cercetători se deplasau de la Pisino la Valdarsa în timpul zilei, Pellis își petrece noaptea la Valdarsa. A doua zi merge pe jos la Bârdo și face fotografii în acest sat, apoi se întoarce seara în Valdarsa. Fotografiile reprezintă case, clopotnița, capela, cimitirul și biserica, stupi (istr. [ˈʃelˌnaku] ‘prisacă’, din croată), familia care deține birtul Trotta, informatoarea Mimi Tercovici Cipriani pe care o va folosi în ancheta efectuată doi ani mai târziu, o căruță cu plug și grapă, o curte cu grajd și cu poartă.

Pe 5 octombrie, din cauza unei defecțiuni a automobilului care îi ducea din Mune în Castelnuovo („se deteriorase un piston”), Pellis și soții Pop se întorc „cu remorca” la Trieste. Pe 6 octombrie se deplasează la Jeiän. Călătoria prevede transportul cu autobuzul de la Trieste la Castelnuovo, drumul este apoi parcurs pe jos și cu căruța până la Mune și apoi, din nou pe jos până la Jeiän, unde anchetatorul ALI-ul pregătește anchetele și face primele fotografii care pun în evidență, printre altele, imagini din Mune și din Jeiän, precum și figuri de femei îmbrăcate în haine obișnuite; Pellis stabilește începutul anchetei pentru ziua următoare și se mulțumește să asiste la ancheta efectuată de către Pop. În absența unor camere pentru străini, cei doi cercetători sunt obligați să se cazeze la Mune și să se deplaseze zilnic la Jeiän pentru a realiza anchetele, pe care Pellis le va completa în cele două zile succesive; în același timp face și câteva fotografii cu costume de duminică, înainte de a pleca a doua zi împreună cu soții Pop. Pellis subliniază izolarea geografică a Jeiänului, explicabilă fie prin distanța de cea mai apropiată gară (8 km), fie de drumul foarte prost care permitea accesul în sat.

Potrivit lui Pellis, în sat exista o școală primară cu cinci clase, spre deosebire de situația din trecut, când copiii trebuiau să frecventeze școala din comuna croată Mune, aflată la o distanță de 4 kilometri.

În acest caz, satul, a cărui populație este constituită cu precădere din agricultori și din mineri care transportă cărbunii până la Fiume și Trieste, prezintă condiții economice destul de bune.

Ultima călătorie a lui Pellis la istroromâni are loc pe 7 și pe 8 septembrie 1935, când, cu ocazia unei anchete la Albona, se hotărăște să meargă și la Valdarsa pentru a efectua o nouă cercetare lingvistică, de data aceasta în satul Bârdo cu informatoarea pe care o cunoscuse în 1933, deoarece nu era mulțumit de ancheta parțială realizată în 1926 („Am refăcut ancheta, având în vedere deficiențele informatorului din Valdarsa”; *Verbali delle inchieste* 1995:372). În același timp, este probabil ca, după ce a realizat ancheta din Jeiän și după ce și-a dat seama de

² Formele lingvistice corespunzătoare sunt scrise pe spatele fotografiilor.

diferențele semnificative dintre graiurile istroromâne vorbite la nord și la sud de munții Maggiore, să se fi hotărât să culegă mai multe date referitoare la graiurile sudice pentru a le putea compara cu cele din Jeiăn. Bârdo este descris de Pellis (*Verbali delle inchieste* 1995:372) ca un „sat mic de agricultori, aflat destul de departe de căile de circulație”, dar la care se poate ajunge cu autobuzul și care dispune de o școală primară până la clasa a cincea și de o parohie cu preot paroh. Aici, ca și în Sușnievița „condițiile economice sunt precare”; în consecință, „unii locuitori preferă viața de marinar în locul celei de țaran”. Fotografiiile făcute cu această ocazie reprezintă un peisaj din Munții Maggiore da Pedena, o femeie care toarce și o căpiță.

Însemnările lui Pellis, pe lângă faptul că furnizează informații necesare pentru a reconstitui succesiunea cronologică a anchetelor istroromâne și condițiile materiale în care s-au desfășurat acestea, conțin și observații interesante de natură sociolingvistică despre structura registrelor lingvistice locale, indispensabile pentru corectura și citirea datelor publicate succesiv în hărțile din Atlas. În ceea ce privește situația întâlnită în Sușnievița în 1926, cercetătorul friulan subliniază că româna este varietatea lingvistică folosită în familie, în timp ce italiana (sub forma dialectului venet) sau croata sunt utilizate în interacțiunea cu străinii. Pellis mai remarcă procesul de slavizare la care a fost supusă populația (*Verbali delle inchieste* 1995): „înainte de [Primul] Război [Mondial] satele din comuna actuală (recent formată), Lettai, Gradigne, Grobenico, Briani, Villanova, Sucodru și Valdarsa (Susgnevizza) se aflau cu totul în mâinile preoților, a învățătorilor și a profesorilor croați cu excepția regretatului profesor Glavina. Elita croată s-a străduit, așadar, din răspuțeri să slavizeze aceste sate”; în consecință „conștiința ‘românității’ este slabă”; încă, deși „după război se observă o ușoară trezire a conștiinței românești”, dialectul local este folosit foarte puțin, mai mult în mediul familial. Acest lucru se confirmă și din punct de vedere strict lingvistic. Cercetătorul remarcă, în acest sens, prezența importantă a elementului slav, urmat de cel italian, a cărui intensitate variază în funcție de sat; în plus, el observă că influența venetă este mai evidentă în vorbirea bărbaților, probabil din cauza contactelor mai frecvente cu celelalte varietăți lingvistice, ceea ce se explică prin rata mare de emigrare a persoanelor de sex masculin. Informatorul Giovanni Bellulovici, de exemplu, un agricultor de 58 de ani, prezintă frecvente oscilații în pronunțarea mai multor sunete. De asemenea, simte frecvent nevoia să se corecteze „când observă că articulează sunete mai puțin ‘pure’, adică sunete care corespund mai puțin celor cu care este obișnuit în discuția cu persoanele apropiate”. De exemplu, are tendința de a înlocui aproape sistematic sunteul [°v], uzual în vorbirea femeilor, cu [a], după cum se vede în cazul denumirilor pentru ‘tâmplă’, ‘obraz’, ‘nas’ și ‘două nasuri’, prezente pe pagină a Chestionarului, reproduse în Fig. 1.

145 *	sopraociglio	zàna vòr de òk!u	
146 *	palpebra		
147 *	ciglia(a)		
148 *	pupilla	ξóna	
149 *	iride		
150 *	il bianco dell'occhio		
151	tempia	skràñiza	V: skràñiza
152	orecchio	urèk!a	V: urèk!a
153	2 orecchi	z urèk!ic	V: urèk!ije
154 *	lobo		
155 *	guancia	obròžu	V: obròžu
156	naso	nòuou	V: nòuou
157	2 nasi	z nòuoué	V: nòuoué
158 *	punta del naso		
159 *	narici	skù!a lu nòuou	
160	labbra	muštáfele	
161	bocca	gura	
162	labbro	isna	

Fig. 1.

Din cauza unor astfel de ezitări, Pellis reduce ancheta la *Partea generală*, I și II, a Chestionarului, adică cea referitoare la lexicul de bază, incluzând în aceasta numai întrebările indirecte puse cu ajutorul ilustrațiilor, fotografiilor, gesturilor și prezentării de obiecte. Așa cum s-a arătat, nouă ani mai târziu, în 1935, încearcă să verifice și să completeze materialul cules realizând o altă anchetă în satul apropiat Bârdo, de data aceasta cu o informatoare, în vârstă de 25 de ani, considerată „foarte bună, inteligentă și spontană”. Aceasta știe, pe lângă română, și dialectul venet, precum și croata din Istria. În acest context, Pellis extinde ancheta și la nivelul întrebărilor indirecte ilustrate de Părțile speciale privitoare la activitățile agricole și meșteșugărești și încearcă să includă și întrebări care apelează la traduceri. Cu toate acestea, întrucât „puținele traduceri pentru care am încercat să formulez întrebări, puneau probleme [informatoarei]”, răspunsurile înregistrate prin această metodă, care uneori conțin informații de natură morfosintactică foarte interesante, sunt destul de rare (*Verbali delle inchieste* 1995: 372). Așa cum a remarcat și Vasile Frățilă (2016 [2012]), cele două anchete din Sușnievița și Bârdo se pretează la o comparație de tip diacronic, întrucât, pe lângă faptul că au fost notate la o distanță de nouă ani, aparțin unor informatori care, datorită diferenței de vârstă dintre ei, pot să reprezinte două generații distincte. De exemplu, din punct de vedere morfosintactic, la Sușnievița, se pare că predomină construcția genitivală cu *lu* (cf. de exemplu [jabo'tsitsa lu ʒe'ruŋklu] pentru ‘rotulă’, în opoziție cu cea cu *de* înregistrată la Bârdo ([ʃ'o'f'itsa de ʒe'ruŋklu]).

După cum se vede în caiet, spre deosebire de anchetele din Sușnievița și Bârdo, la Jeiân Pellis, realizează o anchetă bilingvă, româno/italiană, deși, așa cum precizează în însemnările referitoare la informator și după cum rezultă chiar din răspunsuri, „cunoștințele de limba italiană [ale informatorului] sunt strict legate de perioada în care și-a efectuat serviciul militar la Florența, în calitate de infirmier” (*Verbali delle inchieste* 1995:365–366). O astfel de decizie a fost influențată, în mod sigur, de naționalismul dominant din epoca fascistă, care l-a determinat pe cercetătorul italian să caute urmele limbii italiene pretutindeni, chiar și acolo unde italiana nu reprezenta cu adevărat unul dintre codurile lingvistice ale comunității studiate. Subiectul anchetat, un tânăr agricultor de 25 de ani, Giovanni Sancovici, considerat de Pellis „un exemplu tipic pentru noua generație”, cunoaște, spre deosebire de consătenii săi, o italiană cu mai puține intruziuni venete, achiziționată, probabil, în urma contactului prelungit cu dialectul toscan. Într-adevăr, așa cum observă Pellis, “în sat cunoștințele de italiană (limbă sau dialect venet) variază mai mult sau mai puțin în funcție de contactele de la oraș cu populația veneto-giuliană. Cine nu a fost în vechile provincii vorbește o italiană mai apropiată de venetă”. În ceea ce privește conștiința identitară, subiectul este numit „amorf din punct de vedere național”, deoarece nu dă semne că are conștiința unei identități românești”. Și în acest caz, ancheta este parțială, adică se limitează la întrebările indirecte ilustrate, incluse în *Partea generală*, I și II, și în *Părțile speciale*, consacrate agriculturii și artizanatului.

Importanța documentară a datelor înregistrate ca mărturii ale situației dialectelor istroromâne din prima jumătate a secolului trecut a fost recunoscută de specialiști eminenți, precum Vasile Frățilă, care le-a dedicat studiul intitulat *Dialectul istroromân în anchetele lui Ugo Pellis* (Frățilă 2016 [2012]), și Petru

Neiescu, care le-a inclus în lucrarea sa, *Dicționarul dialectului istroromân*, din care au apărut până acum primele trei volume (Neiescu 2011, 2015, 2016). Această documentare este cu atât mai valoroasă, cu cât, din 1995, odată cu publicarea primului volum din *Atlante Linguistico Italiano*, materialele lingvistice înregistrate sunt cartografiate, ceea ce ne permite, în cazul dialectului istroromân, să percepem rapid dinamica lexicală – care derivă din contactul cu celelalte dialecte din Istria – și, în același timp, diferențele lexicale existente între grupul celor două comunități din nord, reprezentate de Jeiân (punctul 365), și comunitățile din sud, reprezentate de punctul 372, în legătură cu care cifra romană I se referă la ancheta din Bârdo, iar cifra II la cea, care este mai redusă, din Susnievița (cf. Fig. 2).

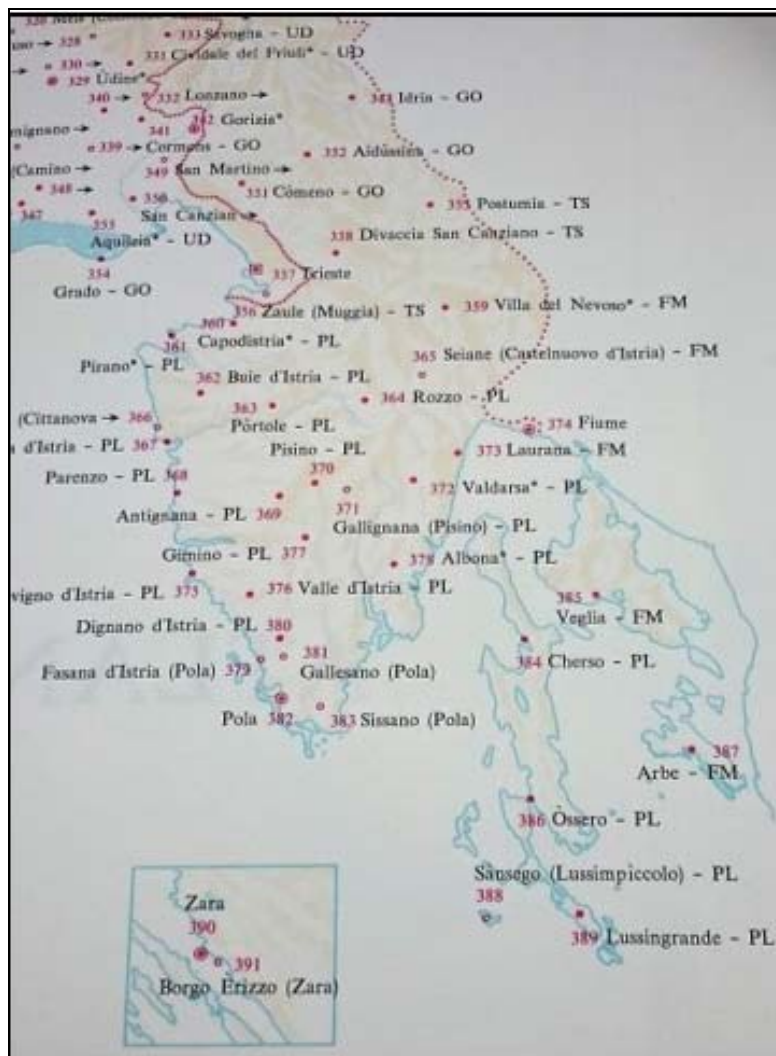

Fig. 2.

De exemplu, repartiția geografică a datelor lingvistice pune în lumină asemănarea dintre graiul din Jaiă și dialectele slovene limitrofe, în timp ce graiul din Valdarsa pare a fi mai apropiat de graiurile croate. Acest lucru este evidențiat, în mod special, de formele germane pătrunse prin intermediul limbilor slave. Astfel, pe harta ‘școală’ (ALI vol. VIII harta 725), la Jaiă figurează termenul german *Schule*, care, din punct de vedere geolingvistic, reprezintă vârful cel mai avansat al ariei formate de împrumutul din germană, în timp ce în graiurile din sud, din care fac parte inclusiv Sușnievița și Bârdo, este atestat tipul *scola*, cu palatalizarea siflantei, mai mult sau mai puțin accentuată, în funcție de informator. De altfel, în localitatea Jaiă, unde, așa cum s-a menționat, Pellis a făcut o anchetă bilingve, se poate observa înclinația informatorului către italiana standard, care iese în evidență prin răspunsul italian standard ['skwola], cu diftong [wo]. La fel de interesantă sub aspectul elementelor germane este harta 864 ‘vizitiu’, din cuprinsul volumului IX din ALI, în curs de publicare, unde unica atestare a lui *Fuhrman* este consemnată tocmai la Jaiă (istr. ['furman]), în timp ce în altă parte, de exemplu la Sușnievița și Bârdo (['kuʃar]), elementul german *Kutcher* a pătruns prin intermediul croatului *kučar*. O situație asemănătoare este ilustrată de harta 481 ‘pahar’ (ALI IV), unde forma din Jaiă ['ʒylaʒu] corespunde celei din graiurile limitrofe slovene, în care cuvântul derivă din germanul *Glass*. Variantele [mi'ʒolu], din Bârdo, și ['ʒmuɫu] și ['ʒmuju], din Sușnievița, reflectă, în schimb, după cum rezultă dintr-o comparație cu punctele înconjurătoare, contactul cu graiurile croate, care a dus la transferul croatului *mižol*, consemnat și în cursul anchetelor bilingve din punctele 371 (Galignana (Pisino), 377 (Gimino), 384 (Cherso), și al formei dialectale croate, *žmulj*, din punctele 387 (Arbe – Rab), 386 (Ossero), 388 (Sansego Lussimpiccolo), 389 (Lussingrande Veli lozni). Hărta ‘săpun’ (ALI VII, h. 617) ilustrează o situație diferită, în care forma ['ʒajfa] de origine germană (germanul *Seife*, prin intermediul croatului *žajfa*) a pătruns în toate graiurile istroromâne, inclusiv în graiurile din Bârdo și din Sușnievița, care, de data aceasta se diferențiază de graiurile limitrofe, unde s-a răspândit venetul [sa'von]. Și în acest caz putem remarca tendința italianizantă a informatorului din Jaiă, care folosește cuvântul din limba standard [sa'pone], și nu varianta dialectală venetă. În sfârșit, în cazul hărții ‘mașină de gătit economică’ (ALI IV, harta 396), care desemnează un obiect nou pentru acea perioadă, se poate observa, nu numai în dialectele din Istria, ci și în mare parte a Italiei de nord-est, răspândirea formei de proveniență germană, *Sparherd* (istr. [ʃpur'gjetu], [ʃp^or'hetu]).

Tendința graiului din Jaiă de a se orienta mai degrabă către graiurile slovene, care, după cum s-a arătat, este pusă în evidență de denumirile folosite cu sensul ‘pahar’, se manifestă și în cazul hărții ‘ploșniță’ (ALI VII h. 629) unde, pe de o parte, în punctul 365, a fost acceptat împrumutul sloven, *stenica* (istr. [ste'nitsa]), răspândit în mai multe localități înconjurătoare și, pe de altă parte, la Bârdo, este atestată forma ['ʃinka], înregistrată și la Dianich (2010), în ancheta desfășurată în comunitățile de imigranți din New York, care provin din această

localitate; este vorba de un cuvânt care provine din croatul *činka*. Acest termen revine în ancheta bilingvă din punctul 387 (Arbe –Rab),

Un alt aspect care rezultă, uneori, din analiza hărților este tendința informatorului din Sușnievița de a folosi elemente slave, probabil ca efect al contactelor mai frecvente cu celelalte varietăți lingvistice. Astfel pe harta ‘toc de scris’ (ALI VIII, h.735), la Sușnievița este consemnată forma slavă [‘peru] (croatul *pero*) – o dovadă evidentă a slavizării exercitate prin intermediul școlii, la care se referă Pellis–, spre deosebire de informatoarea din Bârdo, care furnizează răspunsul [‘pena] (lat. PINNA), raliindu-se la restul regiunii; un alt exemplu este furnizat de harta 835 ‘stradă fără case/stradă cu case pe margine’, și aceasta inclusă în volumul IX din ALI, aflat sub tipar, unde la Jeian și la Bârdo se continuă forma [‘k^oala], care provine din latinescul CALLIS, în timp ce la Sușnievița este consemnat slavul [‘tsejsta]. Totuși distribuția tipurilor lexicale nu răspunde întotdeauna unei astfel de repartiții, ci poate părea destul de variată, fiind condiționată de câmpurile onomasiologice mai mult sau mai puțin conservatoare și de specificitățile referențelor. Astfel, harta ‘carte’ (ALI VIII, h. 728) pune în evidență răspunsul din Jeian [‘knuge], de origine croată, în contrast cu localitățile situate mai în sud, care au acceptat, ca și dialectele croate, căroră le este specific termenul *libar*, tipul lexical italian venet *libro* adaptat însă la morfologia istroromână ([‘libru]). Un alt exemplu îl oferă harta ‘oraș’, tot din volumul IX din ALI, aflat sub tipar, unde formei de origine slavă [‘gradu], înregistrată în Bârdo și Sușnievița, se opune tipul romanic [‘fe’tata], păstrat la Jeian, care continuă latinescul CIVITATEM. În cazul denumirilor pentru ‘râscruce’ (ALI IX, h. 840), se constată, dimpotrivă, că termenul croat *raskrižje*, este general (istr. [ras‘kriʒa], [ras‘kriʒisʃa]). Tot diferită este și situația reprezentată pe harta 858 ‘lanternă mică’ (ALI 858), unde se consemnează, și pentru graiurile istroromâne, cuvântul [fe‘ralu], [fe‘r^oolu] atribuit, pe bună dreptate, de către Frățilă (2016) dialectelor venete și nu italianului standard *fanale*, cum susține Neiescu (2015). După cum se vede, forma în discuție cunoaște o largă răspândire în cea mai mare parte din Italia de nord-est, tocmai datorită influenței exercitate de veneto-venețiană, dialect de prestigiu. Regăsim un exemplu similar pe harta asociată cu denumirile jocului ‘cap sau pajură’ (ALI VII, h. 718), unde denumirile [‘marko ma‘rie] și [‘marki e ma‘done], înregistrate în localitățile istroromâne, calchiază sintagma analogă din venetă, referitoare la figurile reprezentate pe cele două fețe ale monezilor folosite în timpul jocului, adică cele care circulau în timpul dominației venete, cu Fecioara Maria și pruncul pe o față și cu Leul Sfântului Marcu pe cealaltă. Demne de observat sunt, de asemenea, tot din punct de vedere lexical, denumirile trepedului, cartografiate pe harta 449 (ALI V), unde tiparul de compunere, ‘trei + picor’ este reprodus la Jeian cu material autohton sub forma [treⁱpi‘t^uore], iar la Bârdo și Sușnievița sub forma slavă [tri‘nogu].

Unele hărți se dovedesc a fi extrem de interesante sub aspect etnolingvistic. Ancheta lui Pellis avea drept scop nu numai înregistrarea datelor lingvistice, ci și

consemnarea faptelor de natură etnografică. În acest scop, anchetatorul folosea o serie de ilustrații pregătite cu grijă de dinainte, la care, pe parcursul anchetei, se adăugau treptat altele, pe măsură ce se descoperea concepte noi. Desena apoi în chestionar, lângă răspunsuri, imaginea care corespundea termenului și, uneori, desenele erau completate de fotografii, care sunt valorificate și pe hărți. Harta 'leagăn' (ALI VII, h. 679) ilustrează preocuparea pentru aspectele etnografice prin definirea mai multor tipuri de obiecte și prin informațiile furnizate de informatori cu privire la acestea. Aici, din punct de vedere lingvistic, toate anchetele istroromâne se disting în interiorul regiunii istriene, prin păstrarea termenului autohton ['legeru], spre deosebire de restul idiomurilor din zonă, care prezintă tipurile lexicale venet și croat. În plus, acesta este asociat la Jeiăn cu leagănul de lemn și reprodus și în fotografia la care se face trimitere pe hartă, în timp ce varianta lexicală ['kwofa] este folosită pentru un alt tip de leagăn, constituit dintr-un coș de răchită. În Sușnievița, dimpotrivă, forma de origine italiană ['skatula] e însoțită de precizarea, inclusă în note, că termenul denumește o cutie folosită ca leagăn după obiceiul celor care aparțin claselor sociale mai puțin înstărite.

În concluzie, datele culese de Ugo Pellis și prezentate pe hărțile *Atlasului lingvistic italian* reconstituie imaginea unui dialect puternic condiționat și influențat, de-a lungul istoriei, de dialectele înconjurătoare care s-au bucurat, în anumite momente, de mai mult prestigiu, deoarece aveau o variantă standard sau erau vehiculate de centre culturale și politice importante. Totuși, faptul că istroromâna a reușit să supraviețuiască până acum, chiar și în limitele unui idiom vorbit de un număr mic de persoane bilingve, constituie un punct bun de plecare pentru a pune în aplicare politici lingvistice adecvate, menite să împiedice dispariția acestui dialect, politici care pot să valorifice chiar documentarea lingvistică, pentru care și anchetele *Atlasului lingvistic italian* pot juca un rol important.

BIBLIOGRAFIE

- ALI = Bartoli *et alii*, *Atlante Linguistico Italiano*, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1995–.
- Ascoli 1861–1877 = G. I. Ascoli, *Colonie straniere in Italia*, în *Studi critici*, Bologna, Forni, 1980 (rist. anast. Milano–Roma, 1861–77), pp. 48–79.
- Biondelli 1856 = B. Biondelli, *Prospetto Topografico-statistico delle Colonie Straniere d'Italia*, în *Studi linguistici*, Milano, p. 43–75.
- Cugno–Massobrio 2010 = F. Cugno, L. Massobrio, *Atlanti linguistici della România*, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Dianich 2010 = A. Dianich, *Vocabolario istroromeno-italiano*, Pisa, Edizioni ETS.
- Frățilă 2016 = V. Frățilă, *Studii istroromâne*, București, Editura Universității. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1995.

- Neiescu 2011 = P. Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, Vol. I, București, Editura Academiei Române.
- Neiescu 2015 = P. Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, Vol. II, București, Editura Academiei Române.
- Neiescu 2016 = P. Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, Vol. III, București, Editura Academiei Române.
- Pușcariu 1929 = S. Pușcariu, *Studii istroromâne. Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare*, vol. III, București, Editura Cultura Națională.
- Pușcariu 1968 = S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri: amintiri din tinerețe (1859–1906)*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Verbali delle inchieste* 1995 = Lorenzo Massobrio *et al.*, *Verbali delle inchieste*, voll. I–II, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

LES ISTROUMAINS DANS LA GÉOLINGUISTIQUE ITALIENNE

RÉSUMÉ

Les données rassemblées par Ugo Pellis et présentées sur les cartes de *l'Atlas linguistique italien* reconstituent l'image d'un dialecte fortement conditionné et influencé, à travers l'histoire, des dialectes environnants qui jouissaient à certains moments d'un plus grand prestige parce qu'ils avaient un standard ou ont été transportés par d'importants centres culturels et politiques.

Università degli Studi di Torino
 Centro Atlante Linguistico Italiano
 Via S. Ottavio, 20 – 10124 Torino, Italia